

Ewa Rogowska-Cybulska

"Języki mniejszości i języki regionalne", red. E. Wrocławska i I. Zieniukowa, Warszawa 2003 :
[recenzja]

Acta Cassubiana 6, 381-385

2004

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

EWA ROGOWSKA-CYBULSKA

**JĘZYKI MNIEJSZOŚCI I JĘZYKI REGIONALNE,
RED. E. WROCŁAWSKA
I J. ZIENIUKOWA,
SLAWISTYCZNY OŚRODEK WYDAWNICZY,
WARSZAWA 2003, SS. 564**

Ponadpięćsetstronicowa książka *Języki mniejszości i języki regionalne*, przygotowana przez Towarzystwo Naukowe Warszawskie i Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk, a wydana przez Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy jako tom 24 serii „Język na Pograniczach”, stanowi pokłosie konferencji pod podobnym tytułem, tj. „Języki mniejszości i języki regionalne (regiolekty)”, zorganizowanej w październiku 2001 roku w Warszawie przez Pracownię Języków Lechickich i Łużyckich Instytutu Slawistyki PAN. Zarówno konferencja, jak i będący jej efektem tom zostały poświęcone – jak głosi dedykacja tego ostatniego – „*pamięci Profesora Zdzisława Stiebera, zasłużonego badacza języków mniejszościowych i pogranicz językowych, w stulecie urodzin*”, dzięki czemu połączyły tradycję wywodzącą się z problematyki badawczej inicjatora „Atlasu językowego kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich” (który zajmował się m.in. dolno- i górnołużycczyzną, kaszubszczyzną, łemkowszczyzną, pograniczem językowym polsko-ukraińskim i polsko-słowackim) z kręgiem tematycznym cieszącym się obecnie szczególnym zainteresowaniem nie tylko przedstawicieli socjolingwistyki i innych dyscyplin językoznawstwa, lecz w ogóle nauk humanistycznych (historii, etnologii, socjologii, politologii, kulturoznawstwa itp.).

W czterech podrozdziałach tej publikacji zgromadzono 44 prace (1. *Zagadnienia ogólne* – 7 artykułów, 2. *Funkcjonowanie języków mniejszościowych i regionalnych, ich status i struktura* – 19 artykułów, 3. *Pogranicza językowe, wielokulturowość i interferencje językowe* – 16 artykułów, 4. *O działalności naukowej Profesora Stiebera* – 2 artykuły) napisane w sześciu językach (białoruskim, chorwackim, górnołużyckim, polskim, rosyjskim, ukraińskim), ze streszczeniami w jednym z czterech innych języków (angielskim, niemieckim, polskim, rosyjskim). Obejmują one zagadnienia bardzo różnorodne: ogólne i szczegółowe, teoretyczne i materiałowe, współczesne i historyczne, wszystkie jednak dotyczą

sytuacji językowej Europy Środkowej, głównie krajów słowiańskich, choć wśród charakteryzowanych pogranicz językowych znalazły się również obszary oddziaływań słowiańsko-niesłowiańskich (polsko-litewskich, polsko-niemieckich i macedońsko-greckich), a także niesłowiańsko-niesłowiańskich (litewsko-łotewskich).

Problematyka kaszubska jest obecna zarówno w niektórych artykułach teoretycznych, uwzględniających sytuację wielu języków, jak i w niektórych artykułach szczegółowych, poświęconych jednemu lub co najwyżej kilku językom.

Spośród tych pierwszych szczególne znaczenie mają dwa studia zawierające propozycje klasyfikacji socjolingwistycznych języków mniejszościowych i regionalnych. W artykule *Języki mniejszości etnicznych i języki regionalne (regiolekt): niektóre aspekty metodologiczne* Aleksandra Duliczenki, dzielącym 15 słowiańskich mikrojęzyków literackich na dwie grupy: języki wyspowe i języki peryferyjne lub regionalne, kaszubszczyzna została uznana – ze względu na swoje historyczne związki z polszczyzną – za wyjątkowy język peryferyjny/regionalny. Natomiast Tomasz Wicherkiewicz w szkicu *Języki mniejszościowe i regionalne w Europie – problemy typologii* umieszcza kaszëbiznã – razem z językami: dolnoniemieckim, prowansalskim, szkockim, asturyjskim, łatgalskim i żmudzkiem – wśród języków regionalnych (regiolektów), charakteryzujących się jako osobny typ etnolingwistyczny następującymi cechami: bliskim pokrewieństwem z językiem większości swego państwa i wspólną z nim fazą rozwojową, brakiem poczucia odrębności narodowej przy silnym poczuciu odrębności etnicznej ich użytkowników (niechętnych zwłaszcza traktowaniu ich jako mniejszości narodowej), stosunkowo dużym zróżnicowaniem dialektalnym, brakiem lub małym upowszechnieniem odmiany standardowej, bogatą tradycją literacką i stosunkowo niskim prestiżem społecznym. Oprócz regiolektów wśród tzw. „języków mniej używanych” (termin stosowany w dokumentach Rady Europy i Unii Europejskiej) wyróżnia: języki mniejszości narodowych posiadających swoje państwa narodowe poza swoim terytorium etnicznym (np. węgierski na Słowacji), języki mniejszości narodowych bez takich państw (np. baskijski), oficjalne języki państw znajdujące się w sytuacji zagrożenia (np. luksemburski), języki diasporowe (np. jidisz) i mikrojęzyki (np. karaimski).

Z innego – historycznojęzykowego – punktu widzenia uwzględniła kaszubszczyznę Zuzanna Topolińska w artykule *Interferencja na pograniczach słowiańsko-niesłowiańskich jako generator zmian typologicznych*, wymieniając *habere-perfekt* (czyli konstrukcję typu *ta białka mô to jedzenie przieniosłé*) w dialektach kaszubskich wśród licznych innosłowiańskich przykładów archaizmów peryferycznych podtrzymywanych w strefach kontaktowych dzięki sytuacji w sąsiednich językach niesłowiańskich (w wypadku kaszubszczyzny w języku niemieckim).

Większość artykułów zamieszczonych w tym tomie (38 tekstów) prezentuje jednak językową problematykę mniejszościową i regionalną na przykładzie jednego lub dwu wybranych systemów językowych. 18 studiów poświęcono tematyce pozapolskiej: chorwackiej (kaikawskiej, w Austrii i na Węgrzech), dolnołużyckiej, górnołużyck-

kiej, słoweńskiej (prekmurskiej), ukraińskiej (łemkowsko-bojkowskiej), a także litewskiej (północnoponiewierskiej, na Łotwie), zaś przedmiotem zainteresowania autorów 20 artykułów jest sytuacja językowa w Polsce i/lub sytuacja językowa polszczyzny. Spośród tekstów wiążących się z obszarem i/lub językiem polskim najczęściej (8) dotyczy szeroko rozumianej polszczyzny kresowej. Poddano w nich opisowi: kresową gwara Nowosielicy koło Połonnego (Ewa Dziegiel), polską gwara Górali bukowińskich (Helena Krasowska), nazwy roślin w polskich gwarach kresowych (Natalia Ananiewa), czasowniki mówienia w polszczyźnie północnokresowej (Anny Zielińska), socjolekt drobnej szlachty na Litwie (Zofia Sawaniewska-Mochowa), fragmenty językowego obrazu świata polskiej szlachty na Grodzieńszczyźnie (Swietłana Prochorowa), językowe świadectwa kultury Kresów północno-wschodnich utrwalonych w pamiętnikach ich byłych mieszkańców (Krystyna Węgorowska) i „język wyuczony” Polaków na Ukrainie (Oksana Ostapczuk). Rządziej autorzy *Języków mniejszości i języków regionalnych* podejmują problematykę śląską (3 artykuły), by przyjrzeć się polszczyźnie zaolziańskiej w kontekście gwarowym i czeskim (Irena Bogacz), współczesnej sytuacji gwar Śląska Cieszyńskiego (Zbigniew Greń) oraz Śląskowi jako regionowi etniczemu (Bogusław Wyderka). Dwa opracowania skupiają się na opisie wybranych zjawisk charakterystycznych dla odmian gwarowych używanych w Polsce języków innych niż polski: gwar litewskich w okolicach Puńska (tekst Danuty Roszko o wykładnikach modalności imperceptywnej) i gwary przejściowej białorusko-ukraińskiej okolic Hajnówki (artykuł Marii Czurak o frazeologizmach porównawcze z łącznikiem „jak”).

Kaszubszczyzna jako główny obiekt zainteresowania występuje aż w 7 tekstach, zamieszczonych w dwu pierwszych rozdziałach tej książki.

Tematem dwu z tych artykułów jest oprócz kaszubszczyzny także łużycczyzna. Na przykładzie Kaszub i Łużyc Ewa Rzetelska-Feleszko omawia rolę nazw własnych dla samoidentyfikacji mniejszości narodowych i etnicznych, a Jadwiga Zieniukowa charakteryzuje pojęcie aksjologiczne „prestiz” w kontekście społecznej sytuacji tzw. języków mniej używanych. Zdaniem autorki pierwszego studium zarówno dla mniejszości łużyckiej w Niemczech, jak i dla kaszubskiej wspólnoty etnicznej w Polsce zasadniczym elementem samoidentyfikacji jest język, a w jego obrębie nazwy własne, które – w warunkach publicznej manifestacji, czyli jako nazwy o standardzie oficjalnym – pełnią funkcję symboliczną, integrującą i pobudzającą lojalność narodową lub etniczną. Między oficjalną warstwą onomastyczną kaszubską i łużycką istnieją jednak istotne różnice: w nazewnictwie łużyckim Ewa Rzetelska-Feleszko dostrzega tendencje regresywne, przejawiające się w zastępowaniu rodzimych nazw instytucji, sklepów, firm, nazwisk, imion dzieci itp. nazwami niemieckimi lub innymi obcymi przy zachowaniu jedynie obocznych łużyckich form nazw miejscowości i ulic, gwarantowanych prawnie, natomiast w funkcjonowaniu nazw kaszubskich widzi ona tendencje progresywne, polegające na wprowadzaniu kaszubskich wersji nazw miejscowości na publiczne tablice informacyjne dzięki oddolnym inicjatywom samorządów, mimo braku odpowiednich uregulowań prawnych. Natomiast Jadwiga Zieniukowa

kowa, poddając kaszubszczyznę i łużycczyznę oglądowi sojolingwistycznemu w perspektywie historycznej, dowodzi, że warunkiem wyższego prestiżu języka są przede wszystkim jego standaryzacja (kształtowanie się normy ponaddialektalnej) i pełna poliwalencja (występowanie w różnych stylach funkcjonalnych). Ta pierwsza cecha wymaga istnienia formy pisanej, mającej przy tym postać znormalizowaną, ograniczoną pod względem wariantywności w stosunku do zróżnicowanego gwarowo języka mówionego i uniezależnioną od interferencji języka większościowego, ta druga, zapewniając językowi możliwie szeroki uzus, wiąże się z istnieniem rodzimej inteligencji inicjującej pracę nad językiem. Autorka pokazuje, że budowanie prestiżu języka przez rozwój piśmiennictwa i tworzenie normy językowej miało na Kaszubach i na Łużycach odmienny przebieg (np. na powstanie najważniejszych tekstów sakralnych w wypadku Łużyc największy wpływ wywarła reformacja, w wypadku Kaszub – Sobór Watykański II), odmienna jest również współczesna sytuacja socjalna tych języków: łużycczyzna mimo posiadania cechy poliwalencji staje się językiem zagrożonym (dolnołużycczyzna nawet wymierającym) ze względu na zmniejszanie się liczby mówiących po łużycku i redukcję sytuacji komunikacyjnych z użyciem tego języka, natomiast kaszubszczyznę, mimo statusu języka zagrożonego i braku pełnej poliwalencji, cechuje w ostatnim ćwierćwieczu XX w. podnoszenie prestiżu poprzez ożywienie zainteresowania rodzimą mową, m.in. w wyniku zinstytucjonalizowanych działań inteligencji kaszubskiej.

Sytuacji sojolingwistycznej samej kaszubszczyzny w perspektywie historycznej poświęcone są dwa inne studia opublikowane w *Językach mniejszości i językach regionalnych*. Artykuł pt. *Dzieje ruchu kaszubsko-pomorskiego a kwestia języka* Józefa Borzyszkowskiego udowadnia, że sprawa języka należała do priorytetów ruchu pomorsko-kaszubskiego, głównie dzięki Florianowi Ceynowie, „*ojcu regionalizmu i piśmiennictwa oraz kaszubskiego języka literackiego*” (co potwierdza również recepcja jego poglądów przez jego następców i tzw. przeciwników ideowych, zwłaszcza ks. Gustawa Pobłockiego i Hieronima Derdowskiego), a także dzięki wpływowi na rozwój ruchu i języka kaszubskiego oraz samoświadomości Kaszubów uczonych (zwłaszcza Friedricha Lorentza i Stefana Ramuła), dzięki roli teatru, prasy i radia oraz dzięki oddziaływaniu standardów wypracowanych w kulturze i demokracji zachodnioeuropejskiej. Cezary Obracht-Prondzyński w artykule pt. *Język w systemie wartości Kaszubów*, ukazując usytuowanie języka w systemie wartości kaszubskich, analizuje przyczyny, dla których stał się on w kulturze Kaszubów wartością centralną, mimo że w przeszłości takimi wartościami były raczej ziemia i religia. Uznanie samodzielnego statusu kaszubszczyzny autor przedstawia jako świadectwo awansu społecznego Kaszubów oraz aktywności grupy inteligencji kaszubskiej, a zarazem następstwo zmiany warunków politycznych (osłabienia „problemu niemieckiego” i powstania możliwości odwołania do kontekstu europejskiego) i rozwoju badań naukowych (zwłaszcza socjologicznych i sojolingwistycznych). Charakteryzuje działalność społeczności kaszubskiej na rzecz uznania własnej mowy

za odrębny język poprzez zmianę świadomości użytkowników kaszubszczyzny i ich opiniotwórczego otoczenia jako działalność świadomą, celową, konsekwentną, wspartą instytucjonalnie, znajdującą oparcie w prawie i różnorodną. Za szczególnie ważne na obecnym etapie rozwoju kaszubszczyzny uważa działania sprzyjające jej standaryzacji – ze względu na potrzeby kaszubskiej edukacji etnicznej (zanim zaniknie przekaz kaszubszczyzny w rodzinach). Paradoksalnie, takie działania mogą przyczynić się do relatywnego obniżenia znaczenia języka w etosie grupowym – w wyniku utraty przez niego statusu wartości zagrożonej.

Szczegółową charakterystykę kaszubskiej edukacji językowej po 1980 r. zawiera z kolei artykuł Marka Cybulskiego i Róży Wosiak-Śliwy pt. *Kaszubskie szkolnictwo i podręczniki*. Autorzy omawiają w nim rozwój działań instytucjonalnych umożliwiających szkolną naukę kaszubskiego, polegających na przygotowaniu nauczycieli, programów nauczania, wydawnictw pomocniczych (antologii, wyborów scenariuszy lekcji, słowników szkolnych, książek popularnonaukowych) i właściwych podręczników uczniowskich, bliżej opisują też założenia metodyczne i merytoryczne oraz zawartość czterech takich podręczników obecnych na rynku w 2003 r.

W dwu tekstach dotyczących kaszubszczyzny pojawia się perspektywa historycznojęzykowa. Hanna Popowska-Taborska w artykule *Materiały kaszubskie w początkowych dociekaniach komparatystycznych nad leksyką słowiańską* ukazuje, jaki wpływ wywarło przeświadczenie o specyficznej odrębności językowej kaszubszczyzny na jej uwzględnienie w książce Karla Gottloba von Antona (1783, 1789), słownikach porównawczych języków i narzeczy Europy i Azji (1787-1789, 1790-1791), słowiańskich słownikach etymologicznych (m.in. Franca Miklošiča, Ericha Bernekera), słownikach niemiecko-polskich i polsko-niemieckich Krzysztofa Celestyna Mrongowiusza (1823-1837), *Słowniku kaszubskim* Gustawa Pobłockiego (1887), *Słowniku kaszubskim porównawczym* Leona Biskupskiego (1881-1891) oraz *Małym zbiorze kaszubskich wyrazów mających większe podobieństwo z językiem rosyjskim aniżeli z językiem polskim* Floriana Ceynowy (1850). Artykuł *Najnowsza kaszubska terminologia gramatyczna (na tle dawniejszej)* Jerzego Tredera przynosi natomiast przegląd publikacji posługujących się kaszubską terminologią gramatyczną, od jej początków w pracach Floriana Ceynowa (1848-1979), poprzez nieliczne przykłady w *Słowniku polsko-kaszubskim* Aleksandra Labudy, bogaty materiał zawarty w *Słowniku polsko-kaszubskim* Jana Trepczyka i w jego tłumaczeniu artykułu Baudouina de Courtanay, po terminy stosowane w dwu podręcznikach Marka Cybulskiego i Róży Wosiak-Śliwy.

Wszystkie, tak różnorodne przecież tematycznie, rozprawy zgromadzone w książce *Języki mniejszości i języki regionalne* łączą dwie cechy: bezpośredni lub przynajmniej pośredni związek z sytuacją socjolingwistyczną kaszubszczyzny (lepiej widoczną na tle sytuacji innych języków środkowoeuropejskich) oraz wartość naukowa, sprawiająca, że można je bez zastrzeżeń polecić czytelnikom zainteresowanym tą problematyką.